

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА АГРОПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Досліджується економічна безпека агропідприємницьких структур у системі національної економічної безпеки та механізмів їх взаємодії в кризові періоди розвитку економіки.

Ключові слова: економічна безпека, структура економічної безпеки, агропідприємницька діяльність, регіон, національні інтереси.

Исследуется экономическая безопасность агропредпринимательских структур в системе национальной экономической безопасности и механизмов их взаимодействия в кризисные периоды развития экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, структура экономической безопасности, агропредпринимательская деятельность, регион, национальные интересы.

We study the economic security ahropidpryyemnytskyh structures in the system of national economic security mechanisms and their interaction in the crisis periods of economic development.

Key words: economic security, economic security structure, ahropidpryyemnytska activity, region, national interests.

Постановка проблеми. Сучасний стан суспільного розвитку набуває досить суперечливого характеру. Поряд із масштабними досягненнями в усіх сферах суспільства виникають різноманітні конфлікти, результати людської діяльності стають у протиріччя з навколишнім середовищем, часто ставлячи під загрозу добробут і навіть життя людей. За цих умов кожна держава в ім'я існування, самозбереження та прогресу вирішує питання національної безпеки [15].

Стан дослідження. Проблема національної економічної безпеки держави та економічної безпеки підприємств зокрема присвячена значна кількість наукових праць, серед яких наукові роботи О. Влосюка, С. Васильчак, Я. Гончарука, В. Предборського, А. Сухурокова, В. Мунтіяна, І. Мойсеєнко, П. Пригунова, В. Крутова, Р. Тринька, В. Франчука, Л. Шемеева та ін. Проте серед досліджень, особливо серед вітчизняних, не сформовано єдиної теоретичної і методологічно-обґрунтованої точки зору щодо сутності та економічної безпеки як

держави, так і підприємств. Зокрема не досліджено питання економічної безпеки створених нових організаційно-правових агропідприємницьких структур в аграрному секторі України.

Мета дослідження полягає у вивченні здатності соціально-економічної системи протидіяти загрозам, яка залежить в основному від наявності у її складі підсистеми економічної безпеки її ефективності та ролі економічної безпеки нових організаційно-правових структур (особистих сільських господарств (ОСГ), фермерських господарств (ФГ), акціонерних та товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ), агрохолдингів та інших агропідприємницьких суб'єктів господарювання) у системі національної економічної безпеки та її розробці й теоретичному обґрунтуванні механізму функціонування системи економічної безпеки агропідприємницьких структур, яка б передбачила недержавну і державну складові.

Виклад основних положень. Економічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, або це стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку. Глобальні продовольча криза 2007–2008 років та фінансова криза 2008–2009 років підтвердили високу регіональну нерівномірність і проблематичність розвитку економіки, економічної безпеки національного господарства та продовольчого забезпечення населення. Таким чином, основними завданнями моделі взаємодії держави і суспільства в напрямі захисту вітчизняного агропідприємництва як важливого сектора економіки України та важливого сегмента національної безпеки в контексті продовольчої безпеки населення України є створення реальних механізмів взаємодії ринкової влади з громадськими організаціями, які відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» є суб'єктами забезпечення такої безпеки; участь державної влади у регулюванні недержавної системи безпеки; організації системи комплексного захисту агропідприємницьких форм як одних з основних бюджетоутворювальних структур; створення системи професійної підготовки. Одним із шляхів створення для недержавних підприємств передумов для економічного виживання в умовах ринкових відносин є виявлення і нейтралізація загроз економічній стабільності підприємства, що і становить суть діяльності щодо забезпечення безпеки підприємства. Безпека суб'єкта залежить від різних факторів. Шкоду інтересам підприємця може бути завдано в результаті несприя-

тливої економічної політики держави, протиправних дій конкурентів, кризових явищ в економіці, непередбачених змін кон'юнктури ринку, стихійного лиха, надзвичайних подій, управлінської некомпетентності, соціальної напруги і т.п.

Таким чином, фактори, що впливають на рівень безпеки підприємства, можуть бути внутрішніми і зовнішніми, економічними та неекономічними, об'єктивними і суб'єктивними. Виходячи з того, що головним принципом ринкової економіки є взаємодія об'єкта господарювання і ринку, який становить сукупність об'єктів господарювання і разом з тим самостійну цілісність (не зведену до суми складових її частин), суб'єкт господарювання може існувати тільки за умови безперервної взаємодії з ринковим середовищем. Для цього необхідне нормальне функціонування як самого підприємства, так і ринку в цілому. Суб'єктами економічної безпеки суспільства виступають: держава та її інститути; первинні ланки господарювання; домогосподарства і окремі фізичні особи.

Кожен суб'єкт економічної безпеки виконує одні й ті ж за сутністю, але різні за змістом і характером функції щодо протидії тим чи іншим загрозам, захищаючи власні економічні інтереси. У свою чергу, кожен з наведених вище суб'єктів також має власну систему економічної безпеки, яка складається з таких же елементів, які відрізнятимуться своєю специфікою. Разом з тим, у добре сформованій системі економічної безпеки суспільства вони взаємно доповнюють одне одного і підпорядковані згідно з ієрархією суспільного статусу.

У свій час в Україні було створено центри наукового забезпечення агропромислового виробництва, які функціонують і в сьогоденні ринкових умовах. Але нинішній стан, у якому перебуває аграрна наука, частково зумовлений збереженням рис, що були властиві їй ще до реформи. Надто повільно долається домінуюча в минулому практика нагромадження в науково-технічній сфері величезної кількості незорієнтованих на кінцевий результат проектів. Розвиток ринкових відносин у науковій сфері значною мірою сповільнюється через відсутність налагодженого механізму інтеграції науки з виробництвом та захисту інтелектуальної власності в Україні [6; 14; 10].

Тому практика показала, що у ринковому середовищі необхідним є пошук альтернативних, більш динамічних, гнучких та економічно вмотивованих форм організації взаємозв'язків науки з виробництвом, які б базувалися на комерціалізації результатів наукових досліджень. Як у країнах з розвинутою ринковою економікою, так як і в країнах з перехідною економікою, існування національних систем ін-

формації, консультаційно-освітніх служб є необхідним компонентом інфраструктури аграрного сектора економіки, який допомагає фермерам та сільським жителям підвищувати рівень господарювання, активізуючи господарські взаємовідносини, ефективно використовувати ресурси, налагоджувати гнучкий механізм взаємозв'язку науки та виробництва, вигідно реалізовувати сільськогосподарську продукцію, генерувати та впроваджувати конкурентоздатні інтелектуальні ідеї та формувати їх захист у контексті економічної безпеки [6].

Наприклад, у Польщі реалізація програм підтримки сільського господарства здійснюється у рамках Міністерства сільського господарства і розвитку сільських районів через Агентство з реструктуризації та модернізації сільського господарства. Агентство є виконавцем сільськогосподарської політики, працюючи в тісному співробітництві з Міністерством сільського господарства і розвитку сільських районів. У Європейському Союзі ці райони розглядаються як важлива частина географічної специфіки та ідентичності, оскільки обіймають понад 91% територій ЄС, з ландшафтами, що виділяються своєю красою і різноманітністю гір, степів, лісів та інших угідь. У сільських районах проживають більше 56% громадян ЄС.

Політика ЄС щодо розвитку сільських районів на 2007–2013 роки зосереджується на трьох темах (так званих тематичних осях).

До них належать: підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського та лісового господарства; поліпшення стану навколишнього середовища в сільській місцевості; підвищення якості життя в сільській місцевості та сприяння диверсифікації сільської економіки.

Польща, набувши членства в ЄС, та адаптувавши національне законодавство у рамках спільної сільськогосподарської політики, зробила певну систему підтримки сільськогосподарських виробників до Правил Європейського Союзу, створивши національну організаційну аграрну структуру – Агентство з реструктуризації та модернізації сільського господарства (ARMA). Це структура з трьох рівнів: штаб-квартира, 16 регіональних відділень у кожній провінції, 314 районних відділень. Враховуючи певну спорідненість у розвитку сільських районів Польщі і Львівської області, а також те, що частка сільського населення сягає майже 40% від загального в області та понад 7% від загальної чисельності сільського населення в Україні.

Спеціалістами Управління агропромислового розвитку Львівської обласної державної адміністрації проведені експрес-обрахунки рівня і розміру доплат на виробництво саме сільськогосподарської

продукції, які показали, що загальний економічний ефект від застосування аналогічних доплат в області, виходячи з кількісних та якісних показників виробництва, склав би за обмінним курсом гривня-злотий 1815,79 млн. грн., у тому числі: для галузей рослинництва – 1531,38 млн. грн., для галузей тваринництва – 284,41 млн. грн. У порівнянні з найвищою сумою доплат з державного бюджету у 2008 році 162 млн. грн. це в одинадцять разів більше. Порівняно із загальною сумою витрат виробництва сільськогосподарських підприємств області 861 млн. грн. у 2008 році це вдвічі більше.

Розрахунки можливих обсягів прямих доплат для Львівської області на виробництво продукції рослинництва наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Розмір доплат на виробництво продукції рослинництва у Львівській області (діючі в республіці Польщі)

Посівна площа під урожай 2009 року	Всі категорії господарств	Розмір доплат (польських злотих)					Всього, млн. злотих	Перерахунок в гривню (курс 1 злотий = 2,90 грн.), млн. грн.
		на 1 га	сума, млн. злотих	додатково за 1 тону				
				сума, злотих	виробництво продукції, тис. тонн	сума, млн. злотих		
Зернові – всього	274000	863	236,5	53,5	775,0	41,5	278,0	806,09
в т.ч. кукурудза	29877	863	25,8	53,5	136,1	7,3	33,1	95,89
Цукрові буряки	8874	503	4,5	54*	440,3	23,8	28,3	82,07
Ріпак	33798	179	6,1	25**	28,2	0,7	6,8	19,72
Картопля	95485	360	34,4				34,4	99,76
Ягідники	1225	1430	1,7				1,7	4,93
Хміль	127	800	0,1				0,1	0,29
Пасовища і сінокоси	447000	400	178,8				178,8	518,52
Разом по рослинництву	x	x	462,1	x	x	66,0	528,1	1531,38

* Кожну тону в межах квоти «А» (на 2009 рік квота «А» виробництво цукру 100 тис. т рівнозначна 830 тис. т коренів цукрових буряків).

** При урожайності більше 25 ц/га.

Джерело: власні розрахунки.

Розмір доплат на виробництво продукції тваринництва у Львівській області відповідно до діючих в республіці Польщі ставок доплат виглядатиме наступним чином:

1. Чисельність поголів'я корів в індивідуальних господарствах області на 01.01.2009 року – 167 тис. голів;
2. Розмір доплат на одну голову – 142,5 Євро;
3. Всього доплат – 23,8 млн. грн.;
4. Курс 1 Євро = 11,95 грн.

Разом по тваринництву – 284,41 млн. грн.

Всього по сільському господарству області – 1815,79 млн. грн.

Перебудова виробничої та наукової сфер, пошук власних ніш в інноваційному просторі відбувається непросто, оскільки одночасно вимагає кардинальних змін утверджених протягом попередніх десятиліть стереотипів економічної поведінки як окремих вчених, менеджерів, так і наукових установ, Міністерства аграрної політики, його низових інституцій тощо.

Однак увесь світовий і вітчизняний досвід підтверджує правильність розрахунків зарубіжних економістів, що успіх будь-якої справи на 64% залежить від людини, а решта від ресурсного забезпечення.

Це повинно справджуватися насамперед стосовно науки, де порівняно з іншими галузями суспільного виробництва, працює найбільша питома вага творчих особистостей, які повинні організувати глибоке вивчення європейського досвіду підтримки сільського господарства, як у Польщі, так і в інших країнах – членів Європейського Союзу для розробки, формування та впровадження механізмів і порядків економічної безпеки щодо підтримки сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах та продовольчої безпеки в Україні. Продовольча безпека та продовольчий потенціал громадян України динамічно змінювалися упродовж останніх років, і на сьогодні не відповідають загальноприйнятим нормам. Для аналізу кількісних показників споживання порівнюється структура реального та нормативного споживання основних продуктів харчування, (10 видів) в Україні (табл. 2) та ще в декількох країнах (табл. 3).

Проаналізувавши наведені дані, можна зробити висновок, що споживання м'яса не відповідає нормам, і забезпечується на 52%, що становить всього 42 кг, у Польщі цей показник складає 67 кг, а у США, Франції і Росії відповідно – 94 кг, 80 кг, 55 кг. Споживання молока також на низькому рівні: 235 кг на одну особу, що становить всього 62% від раціональної норми.

**Рівень споживання населенням України
основних продуктів харчування (на одну особу, кг)**

№ з/п	Вид продуктів	Раціональна норма	1990 р.	1999 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2010 р.
1.	М'ясо і м'ясо-продукти	80	68	33,1	33	39	42	52,0
2.	Молоко і молоко-продукти	380	373	209,9	199	226	235	206
3.	Риба і рибо-продукти	20	18	7,2	8	14	15	14,5
4.	Яйця	290	272	163	166	128	250	290
5.	Хліб і хлібо-продукти	101	171	121,8	125	124	123	111,7
6.	Картопля	124	131	121,9	135	136	133	128
7.	Овочі та баштанні	161	103	95,9	102	120	127	144
8.	Ягоди, плоди, виноград	90	47	22,1	29	37	33	48
9.	Цукор	38	50	32,6	37	38	39	37,9
10.	Олія	13	12	8,9	9	14	14	14,6

Джерело: [14].

Якщо у 1990 р. середня добова калорійність раціону населення в Україні дорівнювала 3597 Ккал та наближалася до рівня розвинутих країн, і потрібно було лише раціоналізувати структуру споживання, то в сучасних умовах настає кризова ситуація енергетичної цінності харчування населення України.

У раціоні харчування середньостатистичного українця було менше м'яса та м'ясопродуктів у 2,4 рази порівняно із раціоном середньостатистичного мешканця країн ЄС, молока – в 1,6 разів, фруктів у 3 рази. Рибних продуктів майже в 1,7 разів.

Перевищує норму лише споживання хліба і картоплі, оптимізується споживання цукру та олії. Ці тенденції раціонального харчування середньостатистичного українця, на жаль, збереглися і в 2008–2010 роках.

**Рівень споживання основних продуктів харчування
населенням України і окремих країн світу**
(на одну особу за 2006 рік, кг)

№ з/п	Вид продуктів	Раціональна норма	Україна	США	Франція	Польща	Росія
1.	М'ясо і м'ясо-продукти	80	42	94	80	67	55
2.	Молоко і молоко-продукти	380	235	258	317	291	235
3.	Риба і рибо-продукти	20	15	11	25	14	11
4.	Яйця	290	250	250	275	191	245
5.	Хліб і хлібо-продукти	101	123	105	83	115	122
6.	Картопля	124	133	57	84	130	121
7.	Овочі та баштанні	161	127	124	136	121	91
8.	Ягоди, плоди, виноград	90	33	194	93	57	40
9.	Цукор	38	39	30	34	41	36
10.	Олія	13	14	19	17	13	12

Джерело: [14].

На думку багатьох вітчизняних науковців, сільськогосподарське виробництво в Україні характеризується складною соціально – економічною ситуацією.

Незважаючи на здійснення комплексу важливих організаційно – економічних і правових заходів з проведення реформ, галузь вже тривалий час перебуває в кризовому стані в порівнянні з розвинутими країнами ринкової економіки, як у соціально-економічних, так і в політичних питаннях.

У світі завжди йшла боротьба за ресурси. Чим вони були багатші, цінніші та очевидніші, тим більш жорстокою була боротьба за них. Багатства України завжди приваблювали наших близьких і далеких сусідів, були основною мотивацією агресивних посягань на Україну. Тому питання раціональної взаємодії державних органів, щодо безпеки, зокрема продовольчої, є актуальним не лише на державному рівні, а й на світовому.

Дослідження ролі економічної безпеки агропідприємницьких структур у системі національної економічної безпеки та механізмів її взаємодії особливо актуальними є в кризові періоди розвитку економіки. Якщо економіка не розвивається, то в неї різко скорочується можливість виживання та пристосування до внутрішніх та зовнішніх загроз. Стійкість економіки відображає міць і надійність її елементів. Чим стійкіша економічна система, тим життєздатніша економіка. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами економічної системи призводить до її дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного.

Отже, у визначенні поняття безпеки пропонуємо піти наступним шляхом:

1. Визначимо формулу безпеки.
2. Проведемо аналіз складових формули.
3. Здійснимо комплексну оцінку поняття безпеки.

Для визначення формули скористаємося початковими уявленнями і поняттями. Безпека не може бути знеособлена. Цілком природньо, що безпека (поняття «загроза») може виходити від когось або чогось (поняття «потенційний супротивник») і спрямована на когось або щось (поняття «об'єкт»). Тепер можна визначити, на перший погляд, примітивну формулу безпеки: безпека – це стан стійкої життєдіяльності об'єкта стосовно впливу загроз потенційного супротивника. Об'єктом може бути все: фізична і юридична особа, майно, транспорт. В умовах ринкової економіки успіх функціонування первинної економічної ланки – організації (фірми, підприємства) обумовлений ефективним виробництвом товарів, проведенням маркетингової і фінансової діяльності тощо, а також існуванням секретів, що дозволяють ефективно реалізувати цілі власної економічної діяльності, підвищувати конкурентоспроможність, отримувати достатні доходи, формувати і підтримувати імідж на ринку і в суспільстві. Але конкурентний механізм ринкової економіки стимулює інтерес до цих секретів фірм-конкурентів, щоб використувати їх на власну користь. Для цього ними використовуються недобросовісні форми і методи конкуренції, які часто призводять до відкритого протиборства, смерті людей, знищення матеріальних цінностей, захоплення чужої власності [2; 3; 9; 14; 15].

Окрім цього, високий рівень тінізації економіки та корупції в Україні сприяє криміналізації економіки. Внаслідок чого ефективно працюючі підприємства є об'єктом інтересів кримінальних і тіньових структур. Низький рівень доходів та плінність кадрів, знижує їх від-

повідальність і підвищує ймовірність продажу секретів організації та вчинення інших правопорушень. Таким чином, у процесі діяльності підприємницької структури виникають різні за походженням, характером та впливом загрози [6; 84; 10; 15].

У випадку здійснення тієї чи іншої загрози втрати можуть бути моральними і матеріальними.

За наслідками – від таких, що обмежують діяльність, аж до виникнення економічної небезпеки, в тому числі кінцевої її стадії – припинення існування організації. Є два підходи до розуміння структури сутності і змісту категорії «безпека». Перший передбачає, що безпека включає в себе ряд елементів: економічна незалежність, економічна стабільність, економічне розширене виробництво, самодостатність, стійкість і розвиток. Але більшість дослідників вважають, що найважливішими функціями життєдіяльності соціально-економічної системи є розвиток і безпека.

Функції розвитку і безпеки та їх природу, на нашу думку, найкраще розкриває В. Франчук [15]. Він вважає основними структурними елементами, які найповніше розкривають сутність та змістовну природу наступне:

1. *Функції розвитку.*

А. Економічна незалежність (наявність необхідних ресурсів та можливостей, які дозволяють власнику або суб'єкту управління вести рівноправні ділові стосунки);

Б. Економічне розширене відтворення (наявність необхідних кількісних і якісних перетворень які забезпечують реалізацію економічних інтересів).

2. *Функції економічної безпеки.*

А. Самодостатність (наявність необхідних ресурсів та можливостей їх застосування як мінімум на рівні, достатньому для забезпечення реалізації функції розвитку);

Б. Стійкість (наявність необхідних умов, гарантій та системних зв'язків, між елементами як мінімум на рівні, достатньому для забезпечення реалізації функції розвитку).

Результатами функції розвитку є: значна частка у ВВП, наповнення державного бюджету, формування конкурентоздатної економіки держави, юридичних і фізичних осіб, участь у соціальних програмах держави. Функція безпеки полягає у протидії різним загрозам, пов'язаним з недоліками корпоративного управління, корупцією, недосконалістю чинного законодавства, державного управління тощо.

Для того, щоб розробляти заходи і засоби з забезпечення економічної безпеки, потрібно досконало дослідити усі її складові, зокрема:

фінансову складову, яка вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи.

інтелектуальну й кадрову складову – належний рівень економічної безпеки значною мірою залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму. Охорона інтелектуальної та кадрової складових економічної безпеки охоплює взаємозв'язані і водночас самостійні напрями діяльності того чи того суб'єкта господарювання;

техніко-технологічну складову – процес охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки, як правило, передбачає: аналіз ринку технологій, стосовно виробництва продукції; аналіз конкретних технологічних процесів і пошук внутрішніх резервів поліпшення використовуваних технологій; аналіз товарних ринків за профілем продукції, що виготовляється підприємством та ринків товарів-замінників; розробку технологічної стратегії розвитку підприємства та аналіз результатів практичної реалізації заходів щодо охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки;

політико-правову складову – загальний процес охорони політико-правової складової економічної безпеки здійснюється за типовою схемою, яка охоплює: аналіз загроз негативних впливів; оцінку поточного рівня забезпечення; планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня; оперативну реалізацію запропонованого комплексу заходів щодо організації належного рівня безпеки.

інформаційну складову – належні служби підприємства виконують певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки. Національна безпека будь-якої держави, охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства і забезпечується не тільки завдяки зусиллям державних органів і недержавних інституцій.

Такий підхід практикується в усіх економічно розвинутих країнах. З урахуванням того, що інтеграційний розвиток України у напрямі європейських та світових організацій вимагає нових підходів до створення безпеки, окрему увагу необхідно присвятити розвитку міжнародного співробітництва з провідними зарубіжними організаціями в сфері безпеки. Враховуючи приєднання України до СОТ та наступну економічну інтеграцію з країнами ЄС, має відбутися процес структуризації і упорядкування ринку послуг безпеки в Україні, а також приведен-

ня стандартів його функціонування до європейських, і зокрема в сфері сільського господарства та агробізнесу [2; 3; 9].

Висновки. Щоб змінити цільові орієнтири вітчизняного аграрного сектора на загальновізнані у світі, інституціонально захистити вітчизняний аграрний сектор від експансії великих комерційних, промислових і фінансових компаній, потрібні політична воля, державницька позиція, консолідація сил усіх тих, хто відстоює стратегічні інтереси аграрного бізнесу і українського суспільства. При цьому значно більше уваги необхідно приділяти фермерським і особистим селянським господарствам.

Відповідно мета державного регулювання аграрного сектора має бути доповнена установкою на підтримку сільськогосподарської діяльності домогосподарств. Форми такої підтримки, очевидно, можуть диференціюватися залежно від характеру діяльності господарств. Для господарств споживчого типу, наприклад, вони могли б означати створення сприятливих умов для отримання консультацій або послуг з обробки ґрунту або вирощування худоби (платних або ж безкоштовних), а для товарних – включати заходи з підтримки їх конкурентоспроможності.

1. Борис Пасхавер. Аграрний сектор: принципово змінити орієнтири розвитку / [Борис Пасхавер, Володимир Юрчишин та ін.] // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26. – 10 липня.

2. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк]. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

3. Кваша С.М. Заходи єдиної аграрної політики на сільськогосподарських ринках країн ЄС / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 144–147.

4. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посібник / М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.

5. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / Т.Т. Ковальчук. – К.: Т-во «Знання»; КОО, 2004. – 638 с.

6. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

7. Концепции безопасности. Кн. 1 / [С.А. Буришев, И.В. Лутаев, С.Л. Прохоров]. – К.: «А-ДЕПТ», 2005. – 363 с.

8. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських регіонів: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129–136.

9. Мунтян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтян. – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.
10. Музика Т.П. Соціально-правова та економічна суть підприємницької діяльності та її роль і значення в розвитку агропромислового виробництва / Т.П. Музика // Зб. наук. праць ТДАТУ, 2010. с. 351 – 355.
11. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи: навч. посібник / [Реверчук А.Й., Малик Я.Й., Кульчицький І.І., Реверчук С.К.]; за ред. С.К. Реверчука. – Львів: ЛФМАУП, 2000. – 192 с.
12. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
13. Спільний Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, надання послуг з охорони громадян» від 14.12.2004 р. № 145/1501.
14. Тринько Р.І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: монографія. – Львів, 2010. – 167 с.
15. Франчук В.І. Економічна безпека акціонерних товариств в системі національної безпеки України / В.І. Франчук // Зб. наук. праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 43–53.